

ŞİRZADOVA LƏTİFƏ VÜQAR QIZI
Azərbaycan Dillər Universiteti
ORCID ID: 0000-0002-8842-1218

BƏDİİ MƏTNLƏRDƏ SİNONİMLƏRİN ÜSLUBİ ƏHƏMİYYƏTİ **XÜLASƏ**

Bu məqalə bədii əsərlərdə sinonimlərin üslubi əhəmiyyətini araşdırmaqla yanaşı, onların dilin emosional, estetik və semantik zənginliyini necə artırdığını əyani şəkildə göstərir. Təqdim edilən nümunələr – istər klassik ədəbiyyatdan, istərsə də müasir nəşrlərdən olsun – sinonimlərin mütləq ifadə dəqiqliyini təmin etdiyini, ritmik ahəng yaratdığını və müəllifin fərdi üslubunu formalaşdırdığını sübut edir.

Əlavə olaraq, araşdırma gənc yazıçıların yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirərək, sinonimlərin onların əsərlərində dil yeniliklərini əks etdirdiyini, obrazlı təfəkkürü dərinləşdirdiyini və dil duyumunu inkişaf etdirdiyini vurğulayır.

Nəticələr aydın şəkildə göstərir ki, sinonimlik bədii nitqin ən əsas ifadə vasitələrindən biri olub, sadəcə məna eyniliyindən ibarət deyil. Onun üslubi və estetik funksiyaları ədəbi üslubun zənginləşməsində həlledici rol oynayır.

Açar sözlər: bədii mətn, sinonim, müasir ədəbi dil, leksik-semantik təhlil

SHIRZADOVA LATIFA VUGAR

THE STYLISTIC SIGNIFICANCE OF SYNONYMS **IN LITERARY TEXTS** **SUMMARY**

This article explores the stylistic significance of synonyms in literary texts, demonstrating their crucial role in enhancing the emotional, aesthetic, and semantic depth of the language. Using examples from both classical and contemporary literature, the study illustrates how synonyms ensure precision of expression, establish rhythmic harmony, and contribute to the formation of an author's individual style.

Special emphasis is placed on the works of younger writers, where synonyms reflect modern linguistic innovations and actively develop figurative thinking and language perception.

The findings indicate that synonymy is a fundamental means of expression in artistic discourse, valued not only for its meaning but also for its stylistic and aesthetic functions, playing a vital role in enriching literary style.

Key words: literary text, synonym, modern literary language, lexical-semantic analysis

ШИРЗАДОВА ЛЯТИФА ВУГАР КЫЗЫ

**СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СИНОНИМОВ В
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ
РЕЗЮМЕ**

В данной статье анализируется стилистическое значение синонимов в художественных текстах, демонстрируется их ключевая роль в углублении эмоциональной, эстетической и семантической составляющих языка. На основе примеров как из классической, так и из современной литературы показано, что синонимы обеспечивают точность выражения, создают ритмическую гармонию и являются важным элементом формирования индивидуального авторского стиля.

Особо подчеркивается, что в творчестве молодых писателей синонимы отражают языковые инновации и активно способствуют развитию образного мышления и языкового чутья.

Результаты исследования подтверждают: синонимия — это одно из основных средств художественной речи, ценное не только с точки зрения значения, но и благодаря своим стилистическим и эстетическим функциям, и она играет решающую роль в обогащении литературного стиля.

Ключевые слова: художественный текст, синоним, современный литературный язык, лексико-семантический анализ

Mətn dilin özünəməxsus istifadəsini özündə cəmləşdirən vahidlərdən biridir. Bitkinliyə malik olub fərqli leksik, qrammatik, məntiqi və üslubi əlaqələrlə birləşir. Funksional üslubun bir növü kimi bağlılıq kateqoriyası mətnin xüsusiyyətlərindən biridir. Bu da özündə mətnin tərkib hissəsinin daxili əlaqələrini cəmləşdirir. Bu isə özündə məna əlaqəsi və struktur əlaqəsini birləşdirən kateqoriyadır. Hər hansı mətndə struktur-qrammatik göstəricilər mətnyaradıcı vasitə kimi rol alır.

Mətn ünsiyyətin mühüm ünsürlərindən hesab edilir. İlk baxışda mətni cümlələr ardıcılığı şəklində başa düşmək olsa da, cümlənin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi mətni hesab etmək lazımdır. Gündəlik mətnlərsiz, əsasən, söyləm, elliptik cümlə, cümlə fraqmentləri və nitq klişələrinin qarışığı kimi nəzərə alınır. Lakin bunu da mətnə verilən əsas tərif kimi götürmək olmaz. Burada koheziya və koherensiya terminlərinin izahına da nəzər salsaq, mətnin daxili əlaqələrinin yaranmasında və formalaşmasında əsas rol oynayan amillər içərisində onların da xidmət etdiyini görə bilərik. Koheziya mətnin struktur və formaca qurulması, koherensiya isə mətnin mənasına görə formalaşmasına deyilir. Bunlarla yanaşı fonetik və qrammatik vasitələr və intonasiya da mətnin daxili əlaqələrinin formalaşmasında zəruri əhəmiyyət kəsb edir.

Bədii mətnlər dilin kommunikativ imkanlarını üzə çıxarmaqla yanaşı eyni zamanda estetik imkanlarını da genişləndirir. Müəllif oxucuya həm məlumatı ötürə

bilir, həm də eyni zamanda ona emosional və təsviri təsir göstərə bilir. Bu prosesdə sinonimlər mühüm rol oynayır. Sinonimlər mətndə təkrarların qarşısını alır, rəngarənglik və emosional-ekspressiv çalar yaradır.

Klassik poeziyadan başlayaraq müasir nəsrə qədər zəngin sinonim ehtiyatına malik olan Azərbaycan dilində sinonimlərin üslubi imkanlarından geniş şəkildə istifadə olunmuşdur.

Sinonim termini yunan dilindəki synonymos (“eyni adlı”) sözündən gəlir, yaxın mənalı olub, yalnız fonetik və morfoloji quruluşuna görə fərqlənən sözləri ifadə edir. Dilçilikdə sinonimlər fərqli meyarlara əsasən təsnif olunur. Mənaca yaxınlıq dərəcəsinə görə tam və ya yaxın sinonimlər şəklində qruplaşdırılır. Tam sinonimlər mənasına görə tamamilə eyni olan sözlərə deyilir. Dildə belə sözlərə çox nadir rast gəlinir, çünki dil canlıdır və bir çox halda sinonimlər arasında üslubi, emosional və işlənmə çalarlarına görə fərq yaranır. *Məsələn, lüğət-sözlük, köhnə-qədim* tam sinonimlərə nümunə olaraq göstərilə bilər.

Yaxın sinonimlər isə ümumi mənasına görə eyni olub, üslub, çalar və işlənmə yerinə görə fərqlənən sözləri ifadə edir. *Gözal - qəşəng - göyçək* buna nümunə ola bilər.

Ə.Dəmirçizadə sinonimlərin üslubi imkanlarını önə çəkərək onun yalnız məna yaxınlığı yaratmadığını, eyni zamanda üslubi seçim vasitəsi olduğunu da xüsusilə qeyd edir:

- Sinonimlər müəllifə eyni fikri fərqli şəkildə müxtəlif sözlər vasitəsilə ifadə etməsinə imkan yaradır. Bu isə dilin ifadə gücünü artıraraq təkrarların qarşısını alır.
- Yazıçı ifadə etmək istədiyi emosiyaya görə sinonimləri seçib işlədə bilir. Sinonimlər emosional yükə görə fərqlənir. *Məsələn, ölmək - vəfat etmək - can vermək.*
- Müəllif fikrini ifadə edəcəyi üsluba görə yaxınmənalı sözlərdən uyğun olanını seçə bilir. Bu da dilin incəliyini göstərir.
- Sinonimlərin sənətkarlıq funksiyası isə mətnə rəngarənglik qatır, poetik güc və mənəvi dərinlik yaradır. Söz zənginliyi ilə müəllif fikri daha emosional, təsirli və rəngarəng ifadə edə bilər [4].

Klassik poeziyada sinonimlər obrazlılığı və bədii dilin zənginliyini artıran əsas vasitə kimi işlənir. Sinonimlər bir anlayışa emosional məna yükləyir. Məsələn, M.Füzuli “Leyli və Məcnun” əsərində yaxın mənalı “*hicran*”, “*qəm*” və “*dərd*” sözlərini işlədərək duyğuları fərqli çalarlarla ifadə edir. “Divan”-da istifadə etdiyi “*eşq*”, “*sevda*”, “*məhəbbət*” sinonimləri eşqin fəlsəfi və mistik tərəflərini göstərir. Mətnin monotonluğunu aradan qaldırmaq üçün sinonimlərdən düzgün istifadə təkrarların qarşısını alır. Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” əsərində “*məcnun*”, “*dəlisov*” və “*aşiq*” sözlərini istifadə edərək eyni obrazı fərqli çalarlarla təsvir edir. Onun əsərlərində rast gəlinən “*həsrət*”, “*hicran*” və “*kədər*” sözləri sevgi mövzusunun psixoloji dərinliyini oxucuya çatdırır. Sinonimlərin düzgün yerində istifadəsi mətnin dəqiqliyini də artırır. Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirinə nəzər

yetirsək, şeirdə işlənən “vətən”, “yurd” və “məskən” sözlərinin milli kimliyi və emosional bağlılığı ifadə etdiyini müşahidə edə bilərik [8].

Müasir yazıçılar da öz əsərlərində üslubi rəngarənglik yaratmaq üçün sinonimlərdən geniş istifadə edirlər. Məsələn, Anarın hekayələrində “uşaq”, “balaca”, “qız” kimi danışiq üslublu sinonimlər personajların gündəlik həyatını oxucuya daha canlı göstərməyə kömək edir.

Klassiklərdən müasir müəlliflərə qədər əsərlərində sinonimlərdən geniş istifadə onların milli dilin bədii-estetik imkanlarının əsas sütunlarından biri olduğunu göstərir. Müəllif əsərində sinonimlərdən istifadə edərək öz üslubunu fərqləndirə bilir.

Bədii mətnlərdə sinonimlər həm üslubi çalar yaradır, həm də müəllifin fərdi yazı üslubunu formalaşdırır. Müəllif bir obrazın təsvirini müxtəlif sinonimlərlə təqdim etməklə oxucuya həmin hissi fərqli şəkildə ötürə bilər. Bu zaman yazıçı sadəcə eyni hissi təkrar etmir, həm də onu fərqli semantik dərəcələrdə göstərərək emosional qavramanı genişləndirir.

Sinonimlərin düzgün seçilib işlənməsi bədii mətnlərin semantik quruluşunu daha da rəngarəng edir. Bu səbəbdən sinonimlər üslubi əhəmiyyət kəsb etməkdən əlavə mənə dəqiqliyinin qorunmasında da mühüm vasitə kimi rol oynayır. Mətn daxilində sinonimlərin bir-birini əvəz etməsi eyni anlayışın fərqli aspektlərini oxucuya təqdim edir. Bu da müəllifin fərdi yaradıcılıq dünyasını göstərir.

Azərbaycan klassik poeziyasında sinonimlərdən geniş istifadə şairin bədii məqsədlərinə müvafiq olaraq müxtəlif funksiyalarda işlənilə bilər. Buna nümunə olaraq göstərmək olar ki, Füzuli öz poeziyasında “eşq” anlayışını “məhəbbət”, “sevda”, “hicran” kimi fərqli sinonimlərlə ifadə edir. Fərqli sinonimlərlə ifadə fərqli çalarlarla poetik mətnin emosional gücünü dərinləşdirir. Bununla da sinonimlər bədii mətnin çoxşaxəli semantik strukturunu əhatə edir.

Sinonimlər müasir nəsrə əsasən personajların xarakter və dünyagörüşünü ifadə etmək üçün onların nitqində geniş istifadə olunur. Müəllif əsasən danışiq üslubuna uyğun sinonimlərdən əsərlərində istifadə edərək personajları fərdiləşdirə bilər. Oxucuya bu şəkildə onların sosial statusunu, emosional vəziyyətini və psixoloji portretini aydın formada göstərməyə çalışır.

Bədii mətnlərdə sinonimlərin işlənməsi kontekstə uyğun olaraq fərqli üslubi çalarlar qazanır. Bəzi sinonimlər ancaq əsərlərdə bu funksiyanı qazanıb kontekstual sinonim funksiyasını daşıyır. Deməli, sinonimlik dinamik hadisədir, çünki müəyyən bir mətnə müxtəlif üslubi çalarlar yarada bilər.

Şair tərəfindən düzgün seçilən sinonimlər fonetik quruluşu ilə şeirdə harmoniya yaradır. Bununla sinonimlərin musiqililiyi poeziyanın estetik funksiyalarından biri sayılan səs gözəlliyini özündə əks etdirir.

Müasir tərcümə nəzəriyyəsində sinonimlərin bir dildən digərinə tərcümə edilməsi çətinlik yarada bilər. Belə ki, bir çox hallarda orijinal mətndəki kimi eyni mənani ifadə edən qarşılığını tapmaq mümkün olmur. Bu halda yalnız dilin üslubi

ehtiyatlarından mümkün qədər istifadə edərək verilən sinonim sıra uyğun başqa vasitələrlə əvəz olunur. Buna görə də tərcümə prosesində mətnin emosional təsirini azaltmadan sinonimlərin semantik və üslubi çalarlarının qorunması yüksək peşəkarlıq tələb edir.

Bədii əsərlərdə sinonimlər oxucunun əsəri anlamasında da öz təsir gücünü göstərir. Sinonim sıralara əsasən oxucu eyni anlayışın fərqli cür ifadə vasitələriylə tanış olaraq onun geniş mənzərəsinin təsvirini yarada bilir. Bu da insan təfəkkürünün və emosional dünyasının zənginləşdirilməsinə kömək edir. Sinonimlərin üslubi funksiyalarına fərqli nəzəri yanaşmalar mövcuddur.

Dilçilikdə sinonimlərin araşdırılması çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Hələ Antik Yunanıstanda, Aristotel özünün "Poetika" əsərində sinonimlərin bədii əsərlərdəki əhəmiyyətindən danışmış və onların oxucuya təsirini gücləndirdiyini vurğulamışdı.

Daha sonralar Avropada, xüsusilə F. de Sössür, Ş. Bally və V. Vinqradov kimi məşhur dilçilər sinonimləri dilin üslubi zənginliyinin ən vacib göstəricilərindən biri hesab etmişlər.

Azərbaycan dilçiliyində isə bu mövzuya maraq XIX əsrin sonlarından başlayıb, XX əsrdə isə M. Şirəliyev, A. Axundov və Ə. Dəmirçizadə kimi alimlər tərəfindən həm sinonimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri, həm də onların üslubi funksiyaları haqqında fundamental araşdırmalar aparılıb.

Azərbaycanın klassik ədəbiyyatında sinonimlərin üslubi əhəmiyyəti xüsusilə diqqət cəkkir. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli və Şah İsmayıl Xətai kimi dahi sənətkarların əsərlərində sinonimlərdən düzgün istifadə olunması həm poetik mənaya dərinlik qatır, həm də oxucuda güclü emosional əks-səda yaradır.

Məsələn, Füzulinin qəzəllərindəki "*hicran*," "*fırqət*," və "*ayrılıq*" sözləri sadəcə eyni mənəni vermir, həm də müxtəlif üslubi çalarlar yaradır:

- "*hicran*" - daha çox sufi-fəlsəfi mənalarla zəngindir.
- "*fırqət*" - klassik ərəb-fars poeziyasının ənənələrini əks etdirir.
- "*ayrılıq*" - daha çox xalq danışq dilinə yaxındır.

Bu sinonimlərin bir mətndə yan-yana işlənməsi şeirin ritmini möhkəmləndirir və duyğusal təsiri artırır [8, s. 87].

Nizami Gəncəvi də sinonim ustadıdır. Onun "Xosrov və Şirin" əsərində "eşq," "sevda" və "məhəbbət" sözləri təkcə məhəbbəti təsvir etmir, həm də hisslərin fərqli qatlarını ifadə edir:

- "*eşq*" - daha çox yüksək, ilahi sevgini bildirir.
- "*sevda*" - dünyəvi və bəzən əzablı bir hisslə əlaqələndirilir.

Bu sözlər birlikdə poetik mətne zəngin emosional fon bəxş edir.

Qasım bəy Zakir və Molla Pənah Vaqifin şeirlərində isə sinonimlər daha çox xalq dilindən gələrək ədəbi üsluba daxil olmuşdur. Məsələn, Vaqifin qoşmalarında "*yar*," "*dilbər*" və "*sevgili*" sözləri fərqli emosional yüklə təqdim olunur: "*Yar*" sadə və səmimi xalq müraciətidir, "*dilbər*" klassik poeziyanın incəlik və zərifliyi ilə bağlıdır, "*sevgili*" isə daha dərin bir duyğu yükünü ifadə edir.

Bədii mətnlərdə sinonimlərin əsas üslubi funksiyalarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- emosional təsiri artırma: Müəllif eyni mənanın müxtəlif emosional çalarlara malik olan sözlərini seçməklə oxucuda daha güclü təsir oyadır.
- poetik ritmi və ahəngi qoruma: Şeirlərdə sinonimlərdən istifadə qafiyə və ritmi saxlamaq üçün əlverişli bir vasitədir.
- məna incəliyini ifadə etmə: Sinonimlər arasında kiçik semantik fərqlər olduğu üçün müəllif onlardan istifadə edərək çoxqatlı və incə mənalar yarada bilər.
- üslubi fərqlilik yaratma: Sinonimlər danışq dili, ədəbi dil, dialekt kimi müxtəlif üslub qatlarına aid ola bilər və bu da mətnə maraqlı üslubi ziddiyyət yaradır.

Məsələn, M. Ə. Sabirin satirik şeirlərində sinonimlər həm fikri gücləndirmək, həm də ironik effekt yaratmaq üçün işlədilir. O, eyni məna dairəsindən bir neçə sözü ardıcıl gətirməklə həm gülüş doğurur, həm də ictimai tənqidi daha da kəskinləşdirir.

XX əsrdən başlayaraq Azərbaycan nəsr və poeziyasında sinonimlərin istifadəsi yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Sovet dövrü ədəbiyyatında yazarlar və şairlər sinonimlərdən həm ideoloji, həm də güclü bədii təsir yaratmaq üçün istifadə edirdilər.

Məsələn, Səməd Vurğunun “Azərbaycan” poemasında “vətən,” “yurd,” “el” və “oba” kimi sözlərin işlənməsi həm milli ruhu ifadə edir, həm də ifadənin təsir gücünü artırır. Burada “vətən” daha rəsmi və ümumi məna daşıdığı halda, “oba” daha çox məişətə yaxın, səmimi və doğma bir çalar verirdi [16].

Müasir dövrə gəldikdə, Anar və Elçin kimi yazıçılar sinonimləri əsasən psixoloji dərinlik yaratmaq üçün tətbiq edirlər. Anarın “*Bəşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi*” əsərində “*tənhalıq*,” “*yalqızlıq*,” və “*səssizlik*” sözlərinin bir yerdə işlənməsi qəhrəmanın daxili dünyasının müxtəlif tərəflərini açır: “*Tənhalıq*” sosial təcridi, “*yalqızlıq*” emosional vəziyyəti, “*səssizlik*” isə məkanın təsirini ifadə edir və oxucuda daha dolğun bir təsəvvür yaradır.

Elçinin hekayələrində isə sinonimlər bəzən ironik çalarlar yaratmaq məqsədi güdür. O, eyni anlayışı müxtəlif sinonimlərlə təqdim etməklə söz oyunları qurur və obrazların danışq tərzini fərdiləşdirir, bu da xüsusilə dialoqlarda özünü göstərir.

Detektiv nəsr ustası Çingiz Abdullayev isə sinonimlərdən daha çox üslubi dinamikanı və oxucu marağını canlı saxlamaq üçün istifadə edir. Məsələn, “*qatil*,” “*cinayətkar*,” “*təqsirli*” və “*şübhəli*” sözlərini eyni mətnə təkrarın qarşısını almaq və məzmun dəqiqliyini təmin etmək üçün işlədir.

Sinonimlərin üslubi funksiyalarının öyrənilməsi yalnız Azərbaycan ədəbiyyatı ilə məhdudlaşmır. Dünyanın digər ədəbiyyatlarında da sinonimlər müəllif üslubunun fərqliliyinin açarı olmuşdur:

- Rus ədəbiyyatında Lev Tolstoy kimi sənətkarlar “*sevgi*” anlayışını “*любовь*” (*sevgi*), “*страсть*” (*ehtiras*) və “*привязанность*” (*bağlılıq*) kimi

sinonimlərlə ifadə edərək hər birinin emosional və sosial kontekstdə yaratdığı fərqli çalarları vurğulamışdır.

- İngilis ədəbiyyatında isə Şekspirin əsərləri, xüsusilə “*Hamlet*” pyesində qəhrəmanın daxili monoloqlarında işlədilən “*grief*” (*kədər*), “*sorrow*” (*qəm*), “*woe*” (*dərd*) kimi sinonimlər emosional gərginliyin dərinləşməsinə xidmət edir və qəhrəmanın psixoloji vəziyyətini daha incə şəkildə çatdırır.

Türk ədəbiyyatında Orxan Pamukun romanlarında sinonimlər müasir üslubi axtarışların bir hissəsi kimi diqqət çəkir. “*Qar*” romanında “*hüzün*,” “*kədər*” və “*qəm*” sözlərinin istifadəsi türk mədəniyyətinə xas olan xüsusi bir emosional təsir yaradır.

Bu müqayisələr göstərir ki, sinonimlər bütün ədəbiyyatlarda universal üslubi dəyərə malikdir və müəlliflərin bədii üslubunun fərqliliyini açıq şəkildə ortaya qoyur.

Sinonimlərin tərcüməsi zamanı ciddi problemlər ortaya çıxır, çünki bir dildəki sinonimlər digər dildə tamamilə eyni çalarları və mənaları daşıyan qarşılıq tapa bilmir.

Məsələn, Füzulinin “*hicran*” sözünü ingilis dilinə “*separation*” (*ayrılıq*) və ya “*longing*” (*həsrət*) kimi tərcümə etmək mümkündür. Lakin bu ingilis sözləri “*hicran*”-ın daşdığı fəlsəfi və sufi mənaları tam əks etdirməkdə çətinlik çəkir. Bu səbəbdən, sinonimlərin üslubi dəyərini tərcümədə tam qorumaq hər zaman mümkün olmur.

Eynilə, rus dilindən tərcümələrdə Tolstoyun “*любовь*” və “*смерть*” sözlərinin hər ikisinin Azərbaycan dilində sadəcə “*sevgi*” kimi verilməsi mənənin müəyyən hissəsinin itməsinə səbəb ola bilər. Belə hallarda tərcüməçilər bəzən mənaya aydınlıq gətirmək üçün izahlı ifadələrə müraciət etməli olurlar.

Müasir qloballaşma dövründə bu məsələ daha da aktuallaşır, çünki oxucular yalnız mətnin ümumi məzmununu deyil, həm də müəllifin yaratdığı bütün üslubi incəlikləri dərk etmək istəyirlər.

Dilçilikdə sinonimlərin üslubi funksiyalarını izah edən müxtəlif nəzəri yanaşmalar mövcuddur. Klassik struktur dilçilik sinonimləri əsasən mənalarının yaxınlığına görə təsnif edir və sadəcə eyni anlayışı müxtəlif formalarda ifadə edən dil vahidləri kimi qəbul edirdi.

Lakin sonrakı araşdırmalar göstərdi ki, sinonimlər yalnız mənə eyniliyi deyil, həm də mühüm üslubi dəyərə malikdir.

XX əsrdə inkişaf edən funksional üslub nəzəriyyəsi sinonimlərin müxtəlif üslublarda necə fərqli rol oynadığını ortaya qoydu:

- Elmi üslubda sinonimlər terminoloji dəqiqliyi təmin etmək üçündür.
- Bədii üslubda isə emosional-estetik təsir gücünü artırmaq üçün işlənir.
- Publisistik üslubda isə oxucunu inandırmaq, təkrardan yayınmaq və ritmik balans yaratmaq məqsədi daşıyır.

Koqnitiv dilçilik isə sinonimlərə fərqli prizmadan yanaşır. Bu yanaşmada onlar insanın reallığı müxtəlif baxış bucaqlarından dərk etməsi və konseptual məkanı

zənginləşdirməsi vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn, “ev” anlayışının “ocaq,” “məskən” və ya “sığınacaq” kimi sinonimlərlə təqdim edilməsi hər dəfə fərqli bir konseptual çalar yaradır.

Sinonimlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onların emosional yük daşmasıdır. Bəzi sinonimlər neytral, digərləri isə müsbət və ya mənfi duyğu çalarlarına malik ola bilər. Məsələn, “igid” və “cəsur” sözləri mənə yaxınlığına baxmayaraq, fərqli hisslər yaradır: “igid” daha çox milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı olan qəhrəmanlıq hissi verir, “cəsur” isə daha neytraldır.

Eynilə, “qadın” anlayışının sinonimlərində də fərq var: “Xanım” hörmət və nəzakət ifadə edir, “arvad” isə daha çox məişət danışığına aiddir. Bu fərqlər müəllifə üslubi seçim imkanı yaradır və mətni emosional cəhətdən rəngarəng edir [9, s. 56].

Bədii mətnlərdə, xüsusən poeziyada, sinonimlərin rolu yalnız mənə verməklə məhdudlaşmır; onlar həm də ritmik ahəngin qurulmasına xidmət edir. Sinonimlər alliterasiya, assonans və paralelizm kimi vasitələrlə ahəngdarlığı gücləndirir.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”-də “qəm-kədər” və “şad-xoş” kimi sinonim cütlükləri həm mənə yaxınlığını, həm də ritmik paralelliyi təmin edərək şeirin üslubuna musiqiilik qatır. Müasir şeirdə, məsələn, Məmməd Arazın əsərlərində “dərd,” “qəm,” “nisgil,” “kədər” sözlərinin ardıcıl gəlməsi ritmik intensivlik yaradaraq oxucunu emosional gərginliyə çəkir.

Sinonimlər sadəcə leksik zənginlik deyil, həm də mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Hər bir sinonim qrupu xalqın dünyagörüşünü, tarixi təcrübəsini və dəyərlərini əks etdirən mədəni çalarlar ehtiva edir.

Azərbaycan dilindəki “torpaq,” “yurd” və “vətən” sinonimləri arasındakı fərq yalnız mənalara görə deyil, həm də mədəni xarakterə görədir: “Torpaq” fiziki məkan, “yurd” ailə və tayfa bağlarını, “vətən” isə milli kimliyi və dövlətçilik ideyasını ifadə edir. Bu fərqliliklər Azərbaycan ədəbiyyatında öz əksini tapır.

Müasir dilçilik bu prosesi “dil-mədəniyyət əlaqəsi” kontekstində izah edir, sinonimləri mədəniyyətin simvolik sisteminin bir parçası hesab edir. Azərbaycan ədəbiyyatında yeni nəsil yazıçıların dilə və üsluba yanaşması özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu nəsil üçün bədii ifadə vasitələrindən, o cümlədən sinonimlərdən istifadə, sadəcə dilin zənginliyini göstərməkdən çox, fərdi üslubun təməl daşdır. XXI əsrin yazıçıları — Elxan Elatlı, Şərif Ağayar, Günel Mövlud, Qan Turalı və Könül Kəngərli daxil olmaqla — sinonimlərin semantik, emosional və mədəni çalarlarını fərqli poetik mətn quruluşlarında təqdim etməklə dilin üslubi potensialını yenidən üzə çıxarıblar.

Gənc yazıçıların yaradıcılığında sinonimlərin əsas rolu danışq üslubunun təbiiliyini bədii mətnlərdə qoruyub saxlamaqdır. Klassik ədəbiyyatda sinonimlər daha çox təntənəli və ya poetik çalarda səslənirdisə, müasir nəsil onları gündəlik nitqin dinamik ritminə ustalıqla uyğunlaşdırır.

Məsələn, Şərif Ağayarın “Kərpickəsən kişinin dastanı” povestindəki “sakit,” “dinməz,” “susqun” və “lal” kimi sinonimik ardıcılıq sadəcə mənə yaxınlığı ifadə

etmir. Əksinə, onlar qəhrəmanın psixoloji vəziyyətinin fərqli mərhələlərini göstərərək, müəllifə emosional gərginliyi pillə-pillə artırmağa imkan verir [1, s. 82].

Günəl Mövlud isə hekayələrində sinonimlərə qadın kimliyi və daxili azadlıq anlayışlarının poetik ifadəsi üçün mühüm yer ayırır. “Bağlı,” “məhdud,” “sıxılmış,” “qapalı” kimi sinonimlər yalnız fiziki məkan mənası ilə məhdudlaşmır. Onlar sosial və psixoloji təzyiqin güclü simvoluna çevrilir. Beləliklə, sinonimlər leksik bərabərlik səviyyəsindən yüksələrək, konkret anlayışların arxasında dərin metaforik məna yaradır [12, s. 54].

Digər tərəfdən, Elxan Elatlının detektiv romanlarında — məsələn, “*Qanuni oğru*” və “*Qətl sirri*”-də — sinonimlər janrın gərginliyini və dinamikasını gücləndirir. Yazıçı “*təhqiqat*,” “*araşdırma*,” “*soruşturma*” kimi ifadələri həm rəsmi, həm də gündəlik üsluba yaxınlaşdırmaqla reallıq təsiri yaradır. Bu üslub seçimi oxucu ilə müəllif arasında dil yaxınlığını təmin edərək mətnin kommunikativ təsirini artırır [5, s. 102].

Gənc yazıçıların dilində sinonimlərdən istifadə tez-tez ironik ton və ya satirik baxışın formalaşmasına xidmət edir. Qan Turalının “*Fələk qırmancı*” romanında “*ağıllı*,” “*dərin*,” “*müdrək*,” “*bilgili*” kimi sinonimlərin bir-birini əvəzləməsi ilə güclü bir ironiya effekti əldə olunur; müəllif bu yolla cəmiyyətdəki stereotipləri və yalançı müdrəklik iddialarını ifşa edir. Burada sinonimlərin əsas məqsədi estetik gözəllikdən daha çox sosial tənqidi hədəfə almaqdır [13, s. 67].

Gənc nəslin yaradıcılığında sinonimlərin emosional-ekspressiv dəyəri əsas yer tutur. Rəqəmsal mühitlə sıx təmasda olmaları səbəbilə onların üslubu çox vaxt çevik, danışiq dilinə yaxın və çoxqatlıdır. Könül Kəngərlinin “*Bir payız günündə*” romanında “*gözəl*,” “*şirin*,” “*xoş*,” “*nəfis*” kimi sinonimlər qadın obrazının təsvirində işlədilərək duyğusal dərinlik yaradır. Klassik təriflərdən fərqli olaraq, bu yanaşma sinonimlərin emosional çoxsəsliliyini vurğulayır [10, s. 39].

Gənc yazıçıların yaradıcılığı dilin daimi yenilənmə mənbəyidir. Onların istifadə etdiyi sinonimlər müasir leksik trendlər, internet dili və gündəlik danışiqdan bəhrələnir. Bu vəziyyət bir tərəfdən ənənəvi ədəbi normalardan müəyyən uzaqlaşma yaratsa da, digər tərəfdən Azərbaycan ədəbi dilinin təbii inkişaf prosesini əks etdirir. Bu baxımdan, sinonimlər yalnız estetik deyil, həm də sosiolinqvistik yeniləşmənin əsas funksiyasını yerinə yetirir [7, s. 114].

Qloballaşma və rəqəmsallaşma sinonimlərin istifadəsinə yeni tələblər gətirib. Sosial şəbəkələrdə gənclər eyni anlayışı fərqli sinonimlərlə ifadə edərək öz üslubi fərdiliklərini nümayiş etdirirlər. Məsələn, “*gözəl*” sözü sosial mediada “*şirin*,” “*xoş*” və ya ingilis dilindən gələn “*cute*” kimi işlədilir. Bu, dilin sinonim potensialını genişləndirir və yeni üslubların yaranmasına səbəb olur [14, s. 141].

Həmçinin, avtomatik tərcümə və süni intellekt sistemlərində düzgün sinonim seçimi böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki yanlış seçim üslubi uyğunsuzluq yarada bilər.

Bütün bu müzakirələr göstərir ki, sinonimlər sadəcə dilin leksik zənginliyi deyil, həm də onun üslubi, emosional və mədəni potensialını əks etdirən əsas vasitədir. Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında aparılan təhlillər sübut edir ki, sinonimlər təkrarın qarşısını alır, emosional intensivliyi artırır, ritmik ahəng yaradır və mədəni kimliyi ifadə edir.

Sinonimlərin tərcümədəki problemləri, xüsusilə mədəni çalarların qorunması və müasir rəqəmsal mühitdəki rolunu dilçiliyin ən vacib mövzularından biri olaraq qalır. Beləliklə, sinonimlərin rolu dilin özündən əlavə, üslub, mədəniyyət və kommunikasiya kontekstində çoxşaxəli şəkildə dəyərləndirilməlidir.

Nəticə etibarilə, gənc nəsil yazarlarının əsərlərində sinonimlər həm fərdi üslubun xarakterini, həm də dövrün dil və düşüncə xüsusiyyətlərini göstərən bir güzgüyə çevrilmişdir. Onların vasitəsilə yazıçılar emosional təsir gücünü artırır, mətnin ritmik axınını tənzimləyir və oxucunu həm intellektual, həm də estetik cəhətdən cəlb edə bilirlər. Beləliklə, sinonimlər müasir Azərbaycan nəsrində bədii və sosial reallığı dil vasitəsilə yenidən təşkil edən əsas üslubi alətdir.

Ədəbiyyat:

1. Ağayar, Ş. Kərpickəsən kişinin dastanı. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2017.
2. Abdullayev, Ç. Qırmızı meydanda qətl. Bakı: Qanun, 2010.
3. Anar. Ağ qoç, qara qoç. Bakı: Çinar, 2005.
4. Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı: Maarif, 1962.
5. Elatlı, E. Qanuni oğru. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2015.
6. Elçin. Mahmud və Məryəm. Bakı: Yazıçı, 1999.
7. Əliyeva, L. Müasir Azərbaycan nəsrində leksik yeniləşmə prosesləri. Azərbaycan Dillər Universiteti: Elmi Xəbərlər, 1 (28), 110–119, 2022.
8. Füzuli, M. Divan. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1959.
9. İsmayılov, E. Sinonimlərin üslubi xüsusiyyətləri. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
10. Kəngərli, K. Bir payız günündə. Bakı: TEAS Press, 2019.
11. Lakoff, G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
12. Mövlud, G. Yad dildə. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2020.
13. Qan Turalı. Fələk qırmancı. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2016.
14. Quliyeva, S. Müasir Azərbaycan gənclərinin nitqində sinonimlərin istifadəsi. Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2(24), 135–144, 2021.
15. Vahabzadə, B. Şeirlər. Bakı: Yazıçı, 1983.
16. Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1975.
17. Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı nəşriyyatı, 1985.

Rəyçi: f.f.d., dos. İzaura Füzuli qızı Şirinova Dadaşova